

Валентина Москаленко
д-р філос.наук, професор
Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України
м. Київ (Україна)

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ТА ТИПІЗАЦІЯ ЯК ЗАКОНОМІРНІСТЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Для процесу соціалізації особистості характерними є дві тенденції: типізація та індивідуалізація, які існують в єдності. Хоча цій проблемі присвячено багато наукових робіт, тим не менш її дослідження залишається актуальним, що пов'язано з тим, що логіка розвитку наукових знань потребує постійного уточнення змісту основних понять, які виступають інструментом дослідження реальності, що постійно змінюється, та засобом побудови основних принципів нових парадигм в науці. Зокрема, актуальність дослідження принципу єдності типового та індивідуального як атрибуту особистості зумовлена зміною традиційної, класичної парадигми у дослідженні особистості на неklasичну. З точки зору класичної парадигми типове як зовнішнє, а індивідуальне як внутрішнє у особистості існують окремо. У наукових дослідженнях розповсюджено стереотип, в якому соціальні впливи є зовнішніми впливами на внутрішні умови особистості. Ці чинники аналізуються окремо. Вирішення проблеми перетворення загального в індивідуальне і навпаки потребує переходу з позицій традиційної психології на неklasичну методологію, що робить актуальним уточнення її основних понять та принципів. З позицій неklasичної парадигми індивідуальне (одиничне) як елемент будь-якої системи (загальне), вміщуючи в собі всі складові системи загального (типового), не тільки змінюється сам, але й завдяки конструюванню особливих зв'язків із іншими елементами системи, детермінує зміну всієї системи (соціально-типового).

Для означення властивостей особистості, які є однаковими у всіх членів спільноти, в якій відбувається

життєдіяльність людини, вживається поняття «тип особистості». Ця однаковість особистісних рис потрібна для організації життєдіяльності спільноти. Жодна спільнота не змогла б існувати, якби її члени не засвоїли в процесі спілкування загальних для неї властивостей, які потрібні індивідам для взаємодії. Через механізм взаємодії члени спільноти набувають соціальності, тобто загальних, типових властивостей. Це не означає, що теорія особистості ігнорує індивідуальні особливості особистості. Типізація та індивідуалізація відбуваються в єдності як закономірність соціалізації особистості.

Найбільш активно ця проблема досліджується в психології, в якій соціально-історичний тип особистості визначається поняттям “соціальний характер”. Класикою психології стала типологія соціальних характерів, яка створена в 1947 р. в США Е. Фроммом. Найбільш чітко концепція соціальних характерів особистості викладена ним в роботі “Втеча від свободи”[5], в якій він визначив соціальний характер як загальні особливості особистості, які характеризують більшість членів даної групи. За своїм змістом соціальний характер визначає думки, почуття, дії, світогляд тощо, які є загальними для більшості людей конкретної суспільної спільноти і виникли в результаті загальних для них переживань і загального способу життя.

Якщо розглядати соціальний тип особистості з точки зору його функції в суспільному процесі, то ця функція полягає, перш за все, в тому, щоб пристосуватись людині до соціальних умов. Людина розвиває у себе ті риси характеру, які спонукають її хотіти діяти саме так, як їй приходить діяти. Типове у особистості детермінується особливостями конкретної системи соціальних відносин, в рамках певної спільноти, до якої належить особистість.

У зв’язку з цим цікавою є класифікація соціальних типів особистості, яка наводиться в роботах Б.С.Братуся[2]. На думку Б.С.Братуся, той або інший тип особистості визначається домінуванням соціальних установок групи, до якої належить індивід. В зв’язку з цим він, аналізуючи особливості соціальних установок, які домінують в групі, доводить, що домінування егоцентричних установок групи, які визначаються прагненням

лише до престижу, зумовлює у її членів етнопсихологічний тип особистості. Якісно інші установки, які визначаються групоцентристською орієнтацією, детермінують формування й, відповідно, групоцентристського типу особистості, що було характерним для умов часів Радянського Союзу. Б.С.Братусь виділяє також просоціальний, або гуманістичний рівень соціальних установок, який характеризується внутрішньою смисловою націленістю людини на досягнення таких результатів, які принесуть рівноцінне благо іншим. Цікавою є представлена Б.С.Братусем характеристика соціального типу особистості пострадянського періоду, який визначено ним як перехідний. Цей тип особистості є результатом ситуації розриву між традиційним складом характеру (соціальним типом), який ще існує, і виникненням нових соціально-економічних умов, в яких колишні риси особистості стають непотрібними.

Перехідний соціальний тип особистості Б.С. Братусь характеризує як той стан, в якому є бажання, прагнення, потреба, але немає стійкого визначеного предмету, що їх задовольняє, тобто немає визначеного шляху життєдіяльності. Як зазначає Б.С. Братусь, людина в такому стані може ще сказати про те, що вона не хоче, але не про те, що їй дійсно потрібно. Цей перехідний стан зумовлено, з одного боку, підсвідомим засвоєнням архетипів старого суспільства, яке знаходиться в агонії, а з другого – новим суб'єктивним життєвим простором з його новими прагненнями, домінуючими інтересами, цінностями і їх значеннями. Зміна умов буття ставить перед особистістю ряд проблем з освоєння нових інструментальних технік взаємодії з новою конкретно-історичною дійсністю[1].

Будучи відносно стійкою якісно визначеною соціальною реальністю, соціально-історичний тип особистості не існує до і поза індивідами. Це ставить завдання дослідження проблеми соціально-типового в зв'язку з індивідуально-окремим і висуває дослідження проблеми індивідуальності на одне з перших місць.

Будь-який процес розвитку людини – це процес її індивідуального розвитку в межах певних умов суспільства, соціальної групи, соціальних контактів, спілкування. Останнє визначає загальний напрямок, загальний характер і рамки

розвитку індивідуальних властивостей особистості. Як спосіб буття особистості, як суб'єктивність, яка формується в результаті власної діяльності, індивідуальність – це не лише риса, якість, характеристика, що існує поряд з особистістю, а сама особистість, яка є дзеркалом світу. Індивідуальне життя людини вміщує в собі життя роду у згорнутій формі, тим самим збагачуючи себе і світ роду.

Ще Лейбніц, створивши динамічну картину світу, засновану на індивідуальній активності її складових елементів, які в силу цього виявляються органічно пов'язаними зі світовим цілим, підкреслював, що кожна індивідуальність тут – це не тільки частина всесвіту, але і її дзеркало, яке відображає в собі весь існуючий світ. Особистості поза індивідуальністю не існує. Якщо індивід, щоб стати особистістю, повинен набути соціальної сутності, то, не набувши своєї індивідуальності, особистість не набуде самостійного буття. Індивідуальні особливості особистості видаються не як випадкові, неповторні, одиничні її властивості, а як сутнісні, закономірні характеристики соціального буття людини, як реалізація її соціальної сутності, як відображення соціального в індивідуумі.

Суттєвий внесок в розробку проблеми співвідношення соціального та індивідуального зробили представники німецької класичної філософії, особливо Гегель [3]. Розглядаючи ступені руху духу від абстрактного до конкретного, він розкрив діалектику загального і одиничного, об'єктивного і суб'єктивного. При з'ясуванні сутності індивідуалізації Гегель не зупиняється на одиничності індивіда, а піднімає його на рівень всезагальності. Смысл індивідуалізації він пов'язує з набуттям індивідом “самості”, вбачаючи її сутність у єдності з загальним – абсолютною ідеєю. Таким чином, процес розвитку індивіда у Гегеля є рухом від загального до окремого, в якому зливаються одиничне і загальне, індивід і рід.

Ідея Гегеля про те, що процес розвитку людини здійснюється через залучення окремого індивіда до загального, через його включення в життя роду, завдяки чому і відбувається зняття обмеженості індивідуального буття, знайшла подальший розвиток у сучасній науці. Найбільше ця проблема розробляється

в рамках традицій історико-культурного напрямку в психології[6], вихідні позиції якого в розумінні проблеми соціального і індивідуального полягають в детермінації процесу становлення і розвитку особистості предметною діяльністю людини зі створення культури суспільства. Соціальна функція культури полягає у тому, щоб привести індивідуальне буття людини у відповідність його з суспільним буттям, узгодити, поєднати між собою особисте і суспільне, одиничне і загальне, індивідуальне і типове. Тобто головна соціальна функція культури полягає в такому розвитку людської індивідуальності, яка відповідає масштабам і результатам досягнутого в даний момент суспільного розвитку.

Характер зв'язку соціального і індивідуального є суперечливим. Це виявляється тому, що, з одного боку, зміст життєдіяльності індивідів як представників роду є загальним, з іншого – життєдіяльність кожного окремого індивіда не співпадає з життєдіяльністю роду. Потенційно людина як особистість – це безкінечна, універсальна, загальна істота, актуально вона завжди обмежена. Цей парадокс, що полягає в уявній несумісності визначень людини як родової істоти і як самотності, унікальності, неможливо вирішити з позицій традиційної психології, яка ставить бар'єр між змістом соціальної сутності людини і її вираженням в унікальній, індивідуальній формі. Але у тому й справа, що людина як рід здійснює себе через багатоманітність індивідуальних відмінностей людей. Тому індивід є не тільки одиницею роду, але й його найсуттєвішою характеристикою. Індивід, розвиваючись в особистість, розширює своє буття у часі, включаючи себе у час роду (історію).

Література

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтологии. / Л.И. Анцыферова - М.: ИП РАН, 2004. -415 с.
2. Братусь Б. С. Психология. Нравственность. Культура. / Б.С. Братусь - М. 1994. -360 с
3. Гегель Г. Феноменология духа/ Г. Гегель // Соч: в XIV- томах. Т. IV. М. 1959. – 440 с.

4.Москаленко В.В. Способности./В.В.Москаленко // Философская энциклопедия: в 5 т. / глав. ред. Ф. В. Константинов. — М.: Советская энциклопедия. - 1970. —Т 5. — 740с.

5.Фромм Э. Бегство от свободы./ Э.Фромм. - Пер с англ./Общ. ред и послеслов. П.С.Гуревича.М.:Прогресс.1990. - 272 с.

6.Шинкарук В.И., Яценко А.И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения./ В.И.Шинкарук, А.И.Яценко –Киев: Политиздат Украины. 1984. -220 с.

7.Юнг К. Психологические типы: Пер. с нем./ К.Юнг. – М: Университетская книга, АСТ, 1996. -716 с.